

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

УДК 347.426.6:340.13

А. І. Бубіна, аспірантОдеська національна юридична академія,
кафедра цивільного права,
вул. С. Варламова, 2, м. Одеса, 65009, Україна**ЗНАЧЕННЯ ЕВОЛЮЦІЇ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ
ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ДЛЯ ЦИВІЛЬНОГО
ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ**

В статті розглянуті етапи становлення інституту (зобов'язань) відшкодування шкоди за часів Древнього Сходу та Риму. Проведені аналогії правового регулювання зобов'язань відшкодування шкоди за правовими документами Месопотамії, Древнього Риму та Цивільним кодексом України. Розглянуто види деліктів та квазиделіктів за римським правом, досліджено досвід українського законодавця у застосуванні досягнень римської правової культури при регулюванні зобов'язань відшкодування шкоди.

Ключові слова: відшкодування шкоди, делікт, деліктна відповідальність, зобов'язання відшкодування шкоди.

Діючий Цивільний кодекс України — один із засадничих законів України, треба розглядати як нормативно-правовий акт, що втілює в собі досягнення вітчизняної правової думки та досвід правового регулювання відповідних суспільних відносин у розвинених країнах романської системи приватного (цивільного) права, а отже — і римського права.

Загальним призначенням зобов'язання є встановлення відносин між двома особами, одна з яких (боржник) стає зобов'язаною до спеціальної поведінки (дії або бездіяльності) по відношенню до іншої (кредитора). Найдавніший зародок зобов'язальних правовідносин з'явився в галузі, яка називається цивільними правопорушеннями або деліктами; договір з'являється пізніше. В сфері деліктів поняттю “боргу” передувало поняття “відповідальності”. Розглядаючи сучасний стан правового регулювання зобов'язань відшкодування шкоди в Україні, необхідно брати до уваги історичний розвиток таких зобов'язань та визначити, яким чином український законодавець при розробці та прийнятті сучасного Цивільного кодексу України, зміг скористатися правовим досвідом римських юристів. Метою даної статті є проведення аналогії між нормами, що регулюють відшкодування шкоди за сучасним Цивільним кодексом України, та деякими нормами інституту відшкодування шкоди за часів Древнього Сходу та Риму.

Книга п'ята Цивільного кодексу України присвячена впорядкуванню найбільш розповсюджених взаємозв'язків між учасниками цивільного обігу. Багато з цих договірних та позадоговірних конструкцій відомі суб'єктам, а отже, й законодавцю лише останні кілька років (наприклад: факторинг, комерційна концесія), в той же час такий інститут цивільного права, як зобов'язання внаслідок завдання шкоди, у формі, що відповідає рівню розвитку суспільних зв'язків та юридичній техніці, був знайомий ще підданам держав Древньої Месопотамії.

ресів держави, римського народу та окремого громадянина [3, 298]. Широта обхвату правової дії римських правових приписів дозволяє говорити про основні суспільні відносини як правові. Архаїчний період розвитку римського права характеризується прийняттям перших римських писаних законів — Законів дванадцяти таблиць. Певна структурованість змісту Законів дванадцяти таблиць дозволяє говорити про початок формування сукупностей норм, що регулюють певну групу схожих правовідносин (інститутів права). Делікти були першими серед зобов'язань римського приватного права за часом свого виникнення. Як зазначає Є. О. Харитонов: “Пов'язано це було з тим, що у прадавні часи держава взагалі вважала за краще не втручатися у відносини між приватними особами — захищати свої інтереси було справою самих потерпілих” [4, 258]. На цьому ступені розвитку у зобов'язаннях із деліктів ще зберігаються сліди безпосередньої розправи потерпілого з особою, яка завдала шкоди або образи. Існували і прояви таліону. Виходячи з цього, скоєні делікти спричиняли не зобов'язання, а помсту.

Поступово сформувалися погляди, згідно з якими помста повинна бути замінена якимись діями, спрямованими на усунення кривди. Зміна підходів знайшла відображення в тому, що почали допускати усунення помсти шляхом угоди між потерпілим і порушником про те, що останній сплатить певну суму для компенсації порушеного інтересу. Однак така угода ще не створює зобов'язань — юридичного обов'язку сплатити для порушника не існує, і якщо він не платить, все вертається в первісний стан, тобто врешті-решт все знов-таки може бути зведено до помсти потерпілого.

Шкідливий вплив помсти на суспільне життя, що спричинила ворожнечу між сім'ями, змусив державну владу втрутитись. Тому пізніше за загальним правилом відповідальність визначалась на принципі матеріального відшкодування шкоди та сплати штрафу. Заборона помсти розповсюджується на всі види приватних злочинів. З встановленням штрафів виникає юридичне уявлення про “борг” однієї особи по відношенню до іншої: злочинець “винен” суму цього штрафу потерпілому [5, 47]. Невиконання цього обов'язку спричиняє наслідки: найдавніший “виконавчий процес” обрушується на особу боржника та веде до видачі його “головою” у розпорядження кредитора, у перетворення його в раба та до фізичного знищення. Казуїстичні норми про зобов'язання, що виникають із відшкодування шкоди на наступному етапі розвитку римського приватного права були кардинально реформовані. Так, преторські едикти (джерело права, характерне для класичного періоду розвитку римського права) дали можливість юриспруденції розвивати та розширяти саме поняття правопорушення приватного характеру — делікту (*delictum*), розширюючи сферу його застосування та дозволяючи будь-яке посягання на особи кваліфікувати в якості такого.

Особливістю римського приватного права, що стосується завдання шкоди і її відшкодування, є та обставина, що правопорушник переслідується та підлягає покаранню за ініціативою приватної особи і штраф стягується на користь потерпілої особи. При цьому більшу частину правопорушень законодавець поміщає в сферу приватного інтересу, а можливість переслідування особи, яка завдала шкоди, базується на принципі диспозитивності, тобто залежить від ініціативи потерпілої особи. Ще однією особливістю була можливість обмеження правоздатності суб'єкта, який завдав шкоди. Це обмеження виражалося в позбавленні права володіти певним статусом, що не є характерним для сучасних нормативних приписів, регулюючих відповідні суспільні відносини.

Історія права показує, що на ранніх стадіях свого розвитку деліктне право представляло собою конгломерат зібраних разом окремих та розрізаних судових рішень, котрі захищали цілком визначені матеріальні інтереси від так само визначених проявів їх порушення шляхом фізичного насильства. Вже за часів римського права серед позадоговірних зобов'язань розрізняли, окрім інших, деліктні зобов'язання

чужому майну або особі. І в цьому разі відповідальність ніс їхній хазяїн. Якщо на момент пред'явлення позову раб або тварина, що завдали шкоду, змінили свого патрона, то позов адресувався новому володільцю. Виною власника раба чи тварини, що заподіяли шкоду, вважалась відсутність належного нагляду за тваринами і рабами. Оскільки раби та тварини не були суб'єктами права, то за їх дії хазяїн відповідав, як за власні.

Таким чином, якогось-небудь загального критерію віднесення квазіделіктних зобов'язань до особливої категорії зобов'язань, рівно як і єдиного визначення даних зобов'язань, в римському приватному праві не існувало. Що стосується критеріїв відмежування деліктів від квазіделіктів, то ними, на думку Шабуніної І. С., були або відсутність вини в діях особи, яка завдала шкоду, або особливості її діяльності, за якої завдається шкода, або покладення відповідальності на третіх осіб. Так, делікти не могли виникати, якщо не існувало шкідливих наслідків, а квазіделікти існували і за відсутності таких наслідків, але за наявності загрози їх виникнення; делікти не виникали, якщо виконавець не був винним, а квазіделікти могли існувати навіть без встановлення вини виконавця; делікти не існували, якщо не був відомий їх виконавець, а квазіделікти існували і тоді, коли точно не можна було визначити особу, яка вчинила протиправну дію [7, 12].

Здійснивши аналіз деліктів та квазіделіктів, визначених римським правом, можна прослідити аналогії із сучасними інститутами українського цивільного права, а саме із інститутом відшкодування шкоди, якому присвячена Глава 82 ЦКУ. Так, якщо виходити з загальних підстав відповідальності за завдану майнову шкоду, визначених статтею 1166 ЦКУ, то вина є необхідним складовим елементом сукупності умов, за яких настає цивільна відповідальність. В той же час стаття 1187 ЦКУ передбачає, що особа, яка здійснює діяльність, що є джерелом підвищеної небезпеки, відповідає за завдану шкоду, якщо вона не доведе, що шкоди було завдано внаслідок непереборної сили або умислу потерпілого [8, 1187].

Римське право так і не виробило єдиного загального принципу, згідно з яким особа, винна в завданні шкоди, повинна її відшкодувати. Своїй появі такий принцип зобов'язаний великим представникам науки природного права, особливо Гроцію, котрі розробили його в XVII–XVIII віках.

Література

1. Кузовлев Е. В. Обязательства вследствие причинения вреда в праве Древнего Востока и Древнего Рима / Е. В. Кузовлев // Основы государства и права. — 2004. — № 6. — С. 88–92.
2. Муромцев С. А. Избранные труды по римскому и гражданскому праву / Муромцев С. А. — М.: АО "Центр ЮрИнфоР", 2004. — 765 с.
3. Безклубый И. А. Обязательства из деликтов в Древнем Риме / И. А. Безклубый // Альманах цивилистики. Выпуск первый. — 2008. — С. 298–309.
4. Харитонов Е. О. Основы римского частного права / Харитонов Е. О. — Ростов н/Д: Феникс, 1999. — 416 с.
5. Маленко Т. В. Общая историческая эволюция обязательств / Т. В. Маленко // Аспирант и соискатель. — 2003. — № 4. — С. 47–48.
6. Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право: Підручник. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — 512 с.
7. Шабуніна І. С. Обязательства quasi ex delicto / И. С. Шабуніна // "Юрист". — 2002. — № 5. — С. 10–12.
8. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40–44.

А. И. Бубина, аспирант

Одесская национальная юридическая академия,
кафедра гражданского права,
ул. С. Варламова, 2, г. Одесса, 65009, Украина

ЗНАЧЕНИЕ ЭВОЛЮЦИИ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ ВОЗМЕЩЕНИЯ ВРЕДА ДЛЯ ГРАЖДАНСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ

РЕЗЮМЕ

Действующий Гражданский кодекс Украины следует рассматривать как нормативно-правовой акт, воплотивший в себе достижения отечественной правовой мысли и правовой опыт римских юристов. Примером тому служат правовые конструкции, регулирующие правоотношения по возмещению вреда. В частности, Глава 82 Гражданского кодекса Украины преследует те же цели, что и правовые предписания законов Древнего Рима: обеспечить удовлетворение пострадавшего лица. Если исходить из общих оснований ответственности за причинённый вред, предусмотренных ст. 1187 ГК Украины, то вина является необходимым составляющим элементом совокупности условий, при которых наступает гражданская ответственность. В то же время действующий ГК Украины допускает случаи обязательного возмещения вреда при отсутствии вины, что также было возможным согласно римскому праву.

Ключевые слова: возмещение вреда, деликт, деликтная ответственность, обязательства возмещения вреда.